

La nacionalització de l'educació durant la dictadura de Primo de Rivera. El cas de Vilanova i la Geltrú

Alba Baiges López*

Resum

El present article reflecteix com la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) va utilitzar l'educació primària i secundària com un instrument nacionalitzador fonamental per difondre els valors més afins al règim entre els estudiants espanyols, així com els efectes d'aquesta nacionalització en els centres educatius de Catalunya. D'aquesta forma, per aprofundir en aquesta problemàtica, el present treball ha delimitat el seu àmbit d'estudi en els centres d'ensenyament de Vilanova i la Geltrú, població significativa si es valora la important diversitat d'aquests últims i els aspectes que aquesta localitat compartia amb altres poblacions catalanes.

Paraules clau

dictadura de Primo de Rivera, nacionalització, sistema educatiu, currículum, manuals escolars, celebracions escolars, professorat, Vilanova i la Geltrú

Recepció de l'original: 9 de gener de 2015

Acceptació de l'article: 3 de març de 2015

L'educació com un agent nacionalitzador a l'Espanya del primer terç del segle XX

A partir del sorgiment dels estats liberals, els sistemes educatius públics d'Europa es van començar a configurar per donar resposta als canvis econòmics i assegurar la fidelitat de la població al nou ordre social i polític, context en el que cal ubicar la Constitució de 1812 i la Llei General d'Instrucció Pública de 1857¹. Malgrat que aquesta legislació va constituir els primers intents espanyols d'establir una educació obligatòria i gratuïta de caràcter estatal, la major part dels seus propòsits van fracassar pels constants enfrontaments polítics i perquè l'Estat espanyol no tenia la capacitat ni els fons necessaris per imposar la seva funció tutelar o desenvolupar aquestes normatives (Boyd, 2000, p. 15; Álvarez, 2001, p. 545-547). De fet, els governs espanyols no van accelerar l'estatalització del sistema educatiu fins la crisi de 1898, període en què es va destacar l'educació com una de les principals solucions a la decadència espanyola ja que permetria difondre una identitat nacional cohesionada, la inexistència de la qual havia desembocat en la derrota d'Espanya segons els regeneracionistes (Pozo, 2000, p. 54-55). Així, doncs, per controlar aquest mecanisme nacionalitzador, els governs d'inicis de segle van incrementar l'administració educativa estatal i van assumir el pagament dels docents públics alhora que van afavorir un creixement lent dels centres educatius (López Martín, 1997, p. 67 i 85). A més, en paral·lel, el comte de Romanones va reformar l'educació secundària el

(*) Llicenciada en Història per la Universitat de Barcelona i Màster en «Història Contemporània i Món Actual: La Construcció del Present» impartit per la UB-UOC. Doctoranda del programa «Societat i Cultura: Història, Antropologia, Art i Patrimoni». Adreça electrònica: alba.baiges123@hotmail.com

(1) Aquest article correspon a una síntesi del Treball Final de Màster que, sota la direcció del Dr. Giovanni C. Cattini, va presentar al setembre de 2014.

1901 establint que aquesta havia de permetre obtenir una cultura general i preparar l'accés a la universitat, reglament que, en la seva major part, no es va modificar fins la dictadura de Primo de Rivera (López Martín, vol. 2, 1994-1995, p. 53 i 64). Posteriorment, abans de l'arribada d'aquest règim, va tenir lloc l'últim intent estatal per reforçar la nacionalització dels estudiants a causa de les transformacions socioeconòmiques i a la promoció de projectes nacionalitzadors alternatius a l'espanyol després de la Primera Guerra Mundial. D'aquesta forma, es va augmentar el període d'escolarització obligatòria i es van potenciar els símbols nacionals dins de l'escola (Viñao, 2004, p. 29-30, 183 i 231).

Ara bé, la intervenció decidida per part de l'Estat en la nacionalització de l'alumnat no va arribar fins el règim del marquès d'Estella, que va integrar el sistema educatiu dins d'un projecte de nacionalització autoritària que buscava aconseguir adhesions entre la població i enquadrar-la mitjançant la seva participació en les mobilitzacions nacionalistes (González Calleja, 2005, p. 201; Quiroga, 2008, p. 272). Aquestes pretenien crear un nou tipus de ciutadania que complís amb els deures patriòtics, que es van identificar amb el treball, el servei militar, el pagament d'impostos i el suport públic a la dictadura, caracteritzada com l'únic règim que recuperaria la grandesa nacional, procés en el que sobresortiria el mateix Primo de Rivera (Ben-Ami, 1984, p. 112-113; Quiroga, 2008, p. 77). Així doncs, dins del marc d'aquestes mobilitzacions patriòtiques, el govern va atorgar un paper bastant destacat a la població més jove, considerada la franja d'edat més adient per interioritzar els principis més pròxims al règim a través del sistema educatiu (González Calleja, 2005, p. 194-195; López Martín, vol. 2, 1995, p. 46). Per aquest motiu, les noves autoritats van intentar dotar aquest mecanisme nacionalitzador d'una major envergadura a través d'un conjunt de reformes, que havien d'aconseguir que la dictadura obtingués noves bases sociopolítiques. D'aquesta manera, les mesures primoriveristes dins de l'educació primària es van caracteritzar per la promoció de noves construccions escolars, festivitats i llibres de text patriòtics, així com per la introducció de continguts de caràcter nacionalista dins del pla docent, la imposició del castellà com a única llengua permesa a les aules i el control sobre el professorat o els inspectors de primera ensenyança. En referència a l'ensenyament secundari, la intervenció del règim va consistir en augmentar els centres oficials, però sobretot va fer una reforma global d'aquest nivell educatiu.

L'educació primària durant la dictadura de Primo de Rivera

El creixement del sistema estatal d'educació primària

En l'àmbit de l'ensenyament primari, la dictadura del marquès d'Estella va tenir com un dels principals objectius la construcció de noves escoles públiques i l'augment de places docents i, en menor mesura, d'inspectors de primera ensenyança. En aquest sentit, el creixement dels centres escolars, que comportava un increment i una modernització del sistema educatiu, representava un mitjà propagandístic important per les noves autoritats ja que esdevenia una via per a legitimar-se i obtenir el suport popular (Quiroga, 2008, p. 218; Toledano, 1986, p. 148). De fet, per al govern, els nous centres educatius havien de plasmar la recuperació del vigor de la raça espanyola gràcies al règim vigent i sobretot al seu president. Per consegüent, les escoles es convertien en temples

de formació ciutadana i en monuments que havien de perpetuar el govern dictatorial i el nom de qui el representava i simbolitzava. Per aquest motiu, una part significativa dels nous centres escolars van portar el nom de Primo de Rivera, mesura que permetia expressar l'estima popular envers el cap de govern en opinió del general Milans del Bosch². En la mateixa direcció, les inauguracions d'escoles van ser convertides en celebracions nacionalistes en les que els delegats governatius i els mestres realitzaven discursos patriòtics alhora que els primers beneïen la bandera espanyola i els escolars cantaven himnes nacionalistes (Quiroga, 2008, p. 218-219).

Així doncs, en coherència amb aquests propòsits, la dictadura va representar el període en què més van augmentar les construccions escolars tenint en compte les èpoques anteriors. De fet, durant l'existència del règim, es van construir 4.560 noves escoles nacionals, increment que contrasta amb les 2.219 edificades entre 1908 i 1923 (González Rodríguez, 1988, p. 69; López Martín, vol. 1, 1994, p. 106). Aquest creixement, però, va haver de conviure amb una presència destacada de les escoles privades, que representaven el 35% del total el 1927 i entre les quals predominaven les de caràcter religiós. El pes important d'aquestes últimes era degut a què havien obtingut durant les dècades anteriors avantatges fiscals, una legislació favorable i nombroses subvencions, però també perquè el règim, malgrat la seva voluntat d'estatalitzar el sistema educatiu, no tenia la capacitat econòmica i la infraestructura escolar suficients com per assumir l'alumnat d'aquest tipus de centres. A més, d'una forma indirecta, les escoles religioses es van veure afavorides pel fort control que el govern primoriverista va exercir sobre aquelles escoles privades de caràcter laic que podien difondre concepcions ideològiques contràries (López Martín, vol. 1, 1994, p. 46-47).

Aleshores, demostrant la presència destacada dels centres escolars privats i l'intent de fomentar noves escoles públiques, s'ha d'emmarcar el cas de Vilanova i la Geltrú, població en la que, durant la dictadura de Primo de Rivera, es van inaugurar unes quantes escoles privades i en la que l'intent de crear una de nacional va acabar en fracàs³. En aquesta localitat, doncs, la iniciativa de construir-ne de noves va ser presa durant l'agost del 1925 per la Comissió de Cultura davant el mal estat de l'ensenyament vilanoví i el fet que hi havia 117 nens entre 6 i 12 anys sense escolaritzar. Per convèncer la Junta Local de Primera Ensenyança, aquesta comissió va argumentar que l'educació era un mitjà per a mantenir l'ordre i respectar el dret alhora que, paradoxalment al context

(2) AHUB, 20/5/6/5, Oficios y comunicaciones varias, 11/11/1926. En aquest article, s'utilitzaran les següents abreviatures: AHUB (Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona), ACG (Arxiu Comarcal del Garraf), AGDB (Arxiu General de la Diputació de Barcelona), BMVB (Biblioteca Museu Víctor Balaguer) i APEPC (Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya).

(3) Vilanova i la Geltrú era una població que va patir un cert creixement demogràfic en aquest període ja que va passar de tenir 13.720 habitants el 1920 a 16.400 el 1930 (IDESCAT, Cens de població, Sèries històriques). Ara bé, aquest augment demogràfic no es va veure compensat pel creixement dels centres educatius de primària, que, en el curs 1928-1929, feien un total de 21 centres. D'aquests, 8 eren escoles nacionals, 8 escoles privades de caràcter laic i 5 escoles privades religioses. A més, dins d'aquestes últimes, l'Escola Pia també donava educació secundària. Relacionat amb aquest tema, respecte a la població escolar, només podem donar dades completes del curs 1928-1929 ja que, per als altres cursos, disposem tant sols d'informació dispersa i incompleta. A la vista de tot plegat, podem dir que, en el curs mencionat, hi havia un total de 2.622 nens escolaritzats. D'aquests, 788 anaven a les escoles públiques, 653 a les privades laiques i 1.181 a les privades religioses (ACG, 4103, «Relación de los alumnos...» –Diverses relacions que tracten el número d'alumnes de diferents escoles de Vilanova i la Geltrú–, setembre-novembre del 1928).

polític del moment, defensava que aquesta possibilitaria que el ciutadà exercís lliurement els seus drets polítics, entre ells el dret a vot⁴. Valorant aquesta situació, doncs, el consistori, d'acord amb la mencionada Junta, va demanar a l'Estat la creació de dos centres escolars per a nois mentre que, com a solució provisional, va acordar que un local de l'Ateneu s'habilités per a fer classes amb l'ajuda d'una subvenció municipal⁵. Aquesta resolució temporal, però, va tenir una existència breu ja que aquesta institució va tancar aquestes aules un any després adduint una manca de recursos econòmics⁶, encara que va continuar mantenint la seva pròpia escola. Per aquest motiu, el 1928, l'Ajuntament va decidir subvencionar els centres educatius de les teresianes i les clarisses com una forma de garantir l'escolarització dels infants⁷, malgrat que mesos abans havia denegat la subvenció a les Escoles Obreres, que volien obrir una escola primària en la que, entre altres matèries, es donés gramàtica catalana⁸.

Referent a l'obertura de centres educatius privats en aquesta població, van inaugurar-se al llarg de la dictadura l'Escola Montessori, la del Gremi de Pescadors i la del mestre particular Marià Grioles. Pel que fa a la primera, els intents per obrir-la havien començat abans de l'arribada de Primo de Rivera al poder i, en ells, es va implicar Alexandre Galí, que va col·laborar amb el patronat d'aquest centre per obtenir el material escolar i els mobles per al nou edifici, els quals van demanar que fossin subvencionats pel Consell d'Instrucció Pública de la Mancomunitat. Finalment, però, la donació d'aquest ajut i la consegüent aprovació oficial de l'escola van quedar paralitzades el novembre del 1923, moment en què el Consell de Pedagogia va denegar-li la subvenció argumentant que el patronat escolar no estava legalment constituït⁹. A partir d'aquest moment, encara que aquest centre va iniciar les seves classes el febrer del 1924 (García, 1994, p. 434), els seus responsables van intentar legalitzar-lo en dues ocasions. La primera va ser a l'agost del 1927, quan ho va demanar la seva propietària, Lluïsa Farràs¹⁰, mentre que la segona va ser després de la dimissió de Primo de Rivera, quan ho va provar la seva directora, Dolors Mallafré, el març del 1930¹¹. Pel que fa a l'escola del Gremi de Pescadors i la de Grioles, van obrir el març del 1925¹² i el curs del 1926-1927¹³ respectivament.

Relacionat amb aquesta problemàtica, en aquest període, també es va donar a nivell estatal un increment de l'alumnat del 22,9% degut al creixement demogràfic de la dècada del 1910, fet que va provocar que, com que l'augment dels centres educatius va

(4) ACG, 4102, Junta Local de Primer Ensenyament. 1900-1925, 8/08/1925.

(5) ACG, 4102, Junta Local de Primer Ensenyament, 1900-1925, 21/11/1925.

(6) ACG, 4103, «Estado de cuentas de la clase diurna elemental», 31/07/1926, i ACG, 4103, Junta Local de Primer Ensenyament. 1926-1931, 16/09/1926.

(7) ACG, 4103, Junta Local de Primer Ensenyament. 1926-1931, 22/11/1928.

(8) ACG, 4103, Junta Local de Primer Ensenyament. 1926-1931, 27/11/1927.

(9) AGDB, «Departament d'ensenyament primari i secundari. Negociat de construccions escolars i escoles primàries. Material pedagògic (Exp. General)», 14/09/1923, 25/09/1923 i 19/11/1923.

(10) AHUB, 19/3/2/10, «Relación de expedientes de colegios no oficiales remitidos a Madrid en el día de la fecha para su aprobación por la Dirección General de Primera Enseñanza», 19/08/1927.

(11) AHUB, 19/3/2/10, «Relación de expedientes de colegios no oficiales, establecidos en esta provincia que se remiten a la Dirección General de Primera Enseñanza, con el respectivo informe de la inspección, para su correspondiente legalización», 14/03/1930.

(12) ACG, 4102, «Certificado del Sr. Arquitecto municipal referente al examen del inmueble nº 75 de la Playa, donde el Gremio de Pescadores desea instalar una escuela», març del 1925.

(13) BMVB, Diario de Villanueva y Geltrú, 24/08/1926, p. 6.

ser del 23,5%, no es millorés la ràtio d'alumnes per escola i que el creixement d'aquests centres només servís per absorbir l'impacte de l'increment demogràfic (Quiroga, 2008, p. 220-221). Aquesta situació, a més, es va agreujar per la desorganització en la planificació de les noves construccions escolars, que s'edificaven en aquelles zones que tenien més recursos econòmics, fet que va afavorir que la quantitat d'alumnes per centre augmentés significativament respecte als anys anteriors en algunes poblacions (López Martín, vol. 1, 1994, p. 108-111). En aquest sentit, pel que fa al cas vilanoví, es va produir un creixement sostingut dels estudiants entre el 1925 i el 1929, el qual va ser especialment important a les escoles religioses i a la de l'Ateneu, centres que gairebé van doblar l'increment produït a les escoles nacionals. D'aquesta manera, a Vilanova, eren essencials els centres educatius dominats pels ordes religiosos, que reunien més de la meitat dels alumnes i sobretot a la majoria de l'alumnat femení¹⁴. Aquest augment, a més, també va anar acompanyat de diversos intents per part del consistori municipal per controlar l'assistència escolar i la gratuïtat de l'ensenyament a les escoles públiques. En aquesta direcció, l'Ajuntament va realitzar, encara que interrompudament, censos que recollien la població escolaritzada, va recordar als mestres que l'ensenyament era gratuït a les escoles nacionals i obligatori fins els 14 anys i va controlar les matrícules d'aquests centres per comparar-les amb el cens de la població en edat escolar¹⁵. Aquestes iniciatives, però, no van afavorir un descens de l'absentisme escolar ja que els fills de les famílies amb un baix nivell socioeconòmic treballaven i hi continuava havent dificultats de distància i excés de matrícula en alguns centres educatius (López Martín, vol. 1, 1994, p. 127-130).

Finalment l'última mesura presa pel govern per estatalitzar el sistema educatiu va ser l'augment dels docents públics i dels inspectors de primera ensenyança, increment que, a part de modernitzar l'ensenyament, també buscava el suport al règim d'aquests grups professionals (Quiroga, 2008, p. 221-222). Pel que fa als primers, es van aprovar 6.480 noves places entre 1923 i 1930, a diferència dels inspectors, que, en un inici, van veure com s'amortitzaven alguns llocs de treball (López del Castillo, 2013, p. 412; López Martín, 1986, p. 367). Ara bé, aquesta decisió governamental va coincidir amb la creació dels delegats governatius, els quals van assumir funcions inspectores, fet que compensava la reducció del nombre d'inspectors. A més, aquests últims van començar a augmentar a partir de 1928, època en la que havien iniciat a descendir aquests delegats. Així doncs, en aquest període, es van crear 223 noves places dins de la inspecció de primera ensenyança (López del Castillo, 2013, p. 412-413; López Martín, 1987b, p. 318-319 i 322). No obstant això, i malgrat aquests suposats èxits per part del govern, la realitat va ser menys evident pel que fa al professorat ja que no va existir una correspondència entre l'aparició de noves places en aquest cos amb la quantitat de mestres que van acabar sent assignats a una escola degut a la complexitat del sistema d'oposicions i a la llarga espera que aquests havien de suportar per ser adjudicats a un centre educatiu concret (Toledano, 1986, p. 120).

(14) ACG, 4102, «Relación de los alumnos...» (Diverses relacions que tracten el número d'alumnes de diferents escoles de Vilanova i la Geltrú), febrer del 1926, i ACG, 4103, «Relación de los alumnos...» (Diverses relacions que tracten el número d'alumnes de diferents escoles de Vilanova i la Geltrú), setembre-novembre del 1928.

(15) ACG, 4102, Junta Local de Primer Ensenyament. 1900-1925, 23/06/1925 i 25/06/1925, i ACG, 4103, Junta Local de Primer Ensenyament. 1926-1931, 11/06/1927 i 5/12/1929.

Aquesta situació, doncs, va generar un gran descontentament entre els docents i les associacions de pares sobretot si es té en compte que el règim de Primo de Rivera havia buscat la seva adhesió defensant que havia realitzat una política de construccions escolars i de millores en l'estatus del professorat, la principal de les quals havia estat establir el 1924 el salari mínim en 3.000 pessetes per als membres del primer escalafó d'aquest cos (Quiroga, 2008, p. 220; Toledano, 1986, p. 126). Aquesta mesura, però, va provocar indignació entre aquest ja que feia anys que reivindicava aquest salari per a tots els mestres i no només per als de les primeres categories. A més, el magisteri també va exigir que l'Estat assumís totes les despeses escolars, canviés la quantificació dels seus drets passius i millorés les condicions materials de les escoles (López Martín, 1990, p. 107-111). D'aquesta manera, a causa de l'incompliment de les promeses fetes pel govern al cos docent, es va generar un sentiment de decepció entre aquest, que es va expressar també en forma de cartes als ajuntaments, entre les que s'inclouen algunes realitzades per alguns mestres nacionals de Vilanova, que van denunciar sobretot el mal estat de les seves escoles i de la casa-habitació en la que vivien¹⁶.

Mecanismes de difusió dels valors afins a la dictadura de Primo de Rivera

El govern del marquès d'Estella va promoure diferents mecanismes dins de l'àmbit educatiu amb l'objectiu de nacionalitzar els estudiants de manera que aquests es convertissin en una de les bases del règim com a conseqüència d'haver interioritzat la idea que aquest havia regenerat la pàtria, que es configurava com a unitària i de base castellanitzada, i l'havia portat a encapçalar el lideratge de les nacions hispanoamericanes.

Així doncs, el primer mecanisme va ser la imposició del castellà en els centres educatius, que va ser considerada fonamental pel govern ja que era un dels canals més idonis per difondre un sentiment de pertinença a la nació espanyola i evitar que els nacionalismes alternatius a l'estatal utilitzessin els respectius idiomes com un vehicle nacionalitzador a les escoles primàries (Quiroga, 2008, p. 239-240). Per aquest motiu, entre 1923 i 1926, les noves autoritats van implantar una sèrie de mesures que establien diferents sancions als docents que no utilitzessin el castellà dins de les aules argumentant que, a diferència dels altres idiomes de l'Estat, aquest era una llengua de cultura (Roig, 1992, p. 318-329). Convé tenir present que per als primoriveristes, els idiomes regionals eren propis dels àmbits familiars, folklòrics i acadèmics, missatge que es va intentar transmetre a través del repartiment de la circular del ministre francès d'Instrucció Pública, M. de Monzie, juntament amb el decret del 13 d'octubre de 1925 (Roig, 1992, p. 170). De fet, encara que el repartiment d'aquesta circular francesa que prescrivia que no s'introduïssin els *patois* a les aules només es va fer a Barcelona (Roig, 1992, p. 326), també es va realitzar a altres poblacions catalanes. Aquesta idea ve sustentada pel fet que Vicenç Sorní, un membre destacat de la Junta Local de Primera Ensenyança de Vilanova, va rebre el novembre de 1925 una carta del delegat governatiu del seu partit judicial que informava que Milans del Bosch ordenava que fos repartit el mencionat document entre els mestres de les principals escoles d'aquesta àrea amb l'objectiu que tingués la major difusió possible. Sorní, al seu torn, li va escriure poste-

(16) ACG, 4102, Junta Local de Primer Ensenyament. 1900-1925, 24/06/1925; ACG, 4103, Junta Local de Primer Ensenyament. 1926-1931, 10/07/1930, i ACG, 4185, Correspondència. 1900-1941, 18/07/1928.

riorment per informar-lo que havia complert l'ordre¹⁷. Aquestes iniciatives, però, van resultar contraproductives perquè van provocar que bona part del magisteri defensés el bilingüisme escolar adduint motius pedagògics (Pozo, 2000, p. 213).

Ara bé, més enllà d'aquest instrument nacionalitzador, també cal destacar el currículum de primària que, malgrat que no va canviar en la seva totalitat, va ser objecte de petites, però significatives, modificacions. En aquest sentit, el règim va posar més èmfasi en els exercicis agrícoles i l'educació física. Pel que fa als primers, es van portar a terme dos cursos per a professors el 1927 i el 1928 amb l'objectiu d'intensificar els ensenyaments agrícoles a les escoles, inculcar en els participants tòpics nacionalistes i mostrar-los les lliçons, els cants escolars o els llibres de text més idonis per ensenyar als alumnes (López del Castillo, 2013, p. 410-411; Quiroga, 2008, p. 255). Pel que fa al segon curs, va assistir Leonor Vidal, responsable d'una escola pública vilanovina, ja que, per decisió de la inspecció de primera ensenyança, el seu centre havia de ser un dels pioners en la introducció de la sericicultura¹⁸. En relació als exercicis gimnàstics, van ser vistos per la dictadura com el mitjà perfecte per aturar la degeneració de la raça espanyola i preparar militarment la joventut per a la defensa de la pàtria (Pozo, 2000, p. 166-167). Per aconseguir la seva difusió, el govern va crear el 1925 una comissió interministerial perquè elaborés un programa per implantar una educació física més intensa a tots els nivells educatius a la vegada que va ordenar a l'Escola Central de Gimnàstica que unifiqués els mètodes d'aquests exercicis corporals de manera que estiguessin homogeneïtzats per quan es reforcés la seva pràctica escolar (Quiroga, 2008, p. 188; Rivero, 2009, p. 20). A més, per garantir el seu èxit, es van celebrar al llarg d'aquest període diferents cursos de perfeccionament destinats als docents i als inspectors de primera ensenyança que van tenir lloc a la mencionada escola. Aquests, doncs, tenien la finalitat de divulgar els mètodes d'aquest centre, fer efectiu l'ús de la *Cartilla Gimnàstica Infantil* i transmetre valors nacionalistes en els participants, que, a partir de 1927, van poder rebre el títol de professors d'educació física (López del Castillo, 2013, p. 409). Aquestes mesures van donar com a resultat que l'Escola Pia de Vilanova i la Geltrú implantés la gimnàstica sueca i cívico-militar i promocionés el futbol i el bàsquet¹⁹.

A part, les noves autoritats també van mostrar una voluntat d'unificar els manuals escolars amb l'objectiu d'incrementar el control estatal sobre aquest eficaç mecanisme nacionalitzador. En aquesta direcció, Primo de Rivera va ordenar el 1926 a la Reial Acadèmia de la Història que elaborés una sèrie de llibres de text d'història d'Espanya per a tots els cursos de primària, els quals s'utilitzarien obligatòriament a les escoles a partir de la seva publicació. Aleshores aquesta institució va encarregar a Rafael Altamira la realització del primer llibre que, amb el nom d'*Historia de España, para uso de las escuelas primarias*, es va declarar oficial el 1930. Aquesta obra contenia un elogi al règim en el sentit que remarcava que Espanya tornava a estar entre les grans potències, però no va servir com a instrument nacionalitzador pel govern del marquès d'Estella ja que va ser utilitzat en els centres educatius després de la seva caiguda (Quiroga, 2008, p. 208-211). Amb tot, i mentre que aquestes obres no apareixien, les autoritats van convocar un concurs mitjançant una reial ordre del 29 d'abril de 1926 per triar tres llibres per

(17) ACG, 4185, Correspondència. 1900-1941, 4/11/1925 i 9/11/1925.

(18) *La Vanguardia*, 18/03/1928, p. 29, i 18/04/1928, p. 21. Extret de la hemeroteca digital de *La Vanguardia*.

(19) APEPC, 07-32, «Crónica del Colegio Samá de las Escuelas Pías de Villanueva y Geltrú. 1928-1931», p. 23 i 34.

ser utilitzats en els centres escolars i les conferències dominicals. Aquests havien de tractar temes agrícoles, industrials, comercials i artístics, però sobretot els deures ciutadans, entre els que destacaven el respecte a l'autoritat i l'exèrcit, considerat el guardià dels drets i la seguretat del poble, o l'amor a la pàtria i la bandera, que era l'element que la simbolitzava. A través d'aquestes idees, es desenvoluparia una exaltació dels valors del règim (López Martín, 1987a, p. 181-182). Aleshores, com a conseqüència d'aquest concurs, va aparèixer la *Disertación Ciudadana*, que només va servir com a guia de les conferències dominicals. Prèviament a aquesta obra, però, els delegats governatius ja havien repartit el *Catecismo del Ciudadano* i la *Cartilla Gimnástica Infantil* entre els inspectors de primera ensenyança, els mestres públics i els estudiants. Aquestes publicacions, a part de contenir els principis del règim, també van defensar la necessitat d'impulsar una educació moral i física per a formar els futurs regeneradors de la nació (González Calleja, 2005, p. 206). A més, la *Cartilla* va ser declarada obligatòria a les escoles públiques amb el Reial decret del 18 de juliol de 1924, que obligava els inspectors a controlar el seu ús i els delegats governatius a fer una activa campanya per a promocionar-la²⁰.

A més, gràcies a aquest marc legislatiu, van augmentar les obres que buscaven potenciar el sentiment nacionalista entre els alumnes, les quals van ser incloses en els llistats de llibres recomanats pel govern a les escoles nacionals i repartides en els centres educatius privats i entre el professorat i el cos d'inspectors (Quiroga, 2008, p. 209-210). D'aquesta manera, es van reeditar les obres escolars de lectura més tradicionals, una gran part de les quals provenien del concurs convocat el 1921 per escollir el «Llibre de la Pàtria» (Boyd, 2000, p. 156; Pozo, 2000, p. 218). Aquestes es caracteritzaven per tenir una estructura de llibre de viatges que feia possible recórrer les diverses regions espanyoles, que estaven considerades com la forma més senzilla d'interioritzar la nació i de conèixer el país real, així com per presentar Espanya com una realitat que existia des del passat més remot i a la qual se li havia de donar una lleialtat i un amor incondicionals (Boyd, 1999, p. 60-64; Archilés, 2006, p. 167). Finalment, les diputacions provincials van jugar un paper destacat en la difusió d'aquests valors ja que van ser utilitzades pel govern com un mitjà per repartir manuals a les escoles, entre els quals s'inclouïen obres que elogiaven Primo de Rivera i la seva dictadura, el Sometent o la raça espanyola (Quiroga, 2008, p. 253-254).

Malgrat la promoció dels anteriors agents nacionalitzadors, la principal via per a la nacionalització dels alumnes de primària van ser les festivitats patriòtiques escolars, que van intentar transmetre una adhesió al govern dictatorial, a Primo de Rivera i a la nació mitjançant la utilització de pràctiques catòliques per sacralitzar aquesta última, els discursos realitzats per les autoritats o els mestres i el control exercit per part de Martínez Anido i els delegats governatius (Quiroga, 2008, p. 211 i 216). Tant és així que l'èxit d'aquestes celebracions es pot comprovar analitzant la població de Vilanova i la Geltrú, en la qual es van realitzar festivitats escolars de caràcter anual i temporal. Les anuals, doncs, van ser la Festa de l'Arbre i la Festa del Llibre. Pel que fa a la primera, va ser una celebració consagrada a la regió entesa com l'element que podria regenerar la pàtria gran, interpretació que es va mantenir durant aquest període. A més, també va

(20) AHUB, A2 649, Colección Legislativa de Instrucción Pública. 1924, p. 354.

incloure un panegíric al règim a través dels himnes cantats pels alumnes, sobretot el «Canto a la bandera», que, a part d'exaltar la nació i el seu passat gloriós, mencionava com el govern vigent havia acabat amb la seva degeneració (Alcusón, 2011, p. 4 i 7-8). En el cas concret vilanoví, els actes d'aquesta festivitat començaven amb una desfilada de les autoritats, que estaven envoltades pels estudiants, els quals, en algunes ocasions, van ajudar una brigada i un jardiner municipals a plantar els arbres corresponents. Un cop finalitzat aquest acte, els infants cantaven cançons, entre les que sobresortia l'anterior himne, i les autoritats realitzaven discursos, que remarcaven que els mestres havien d'inculcar l'idioma oficial i una educació cristiana i patriòtica per a formar bons nacionalistes²¹.

La festivitat anual més important, però, va ser la Festa del Llibre, que va permetre en el règim promoure la idea que la regeneració nacional s'aconseguia a través de l'educació patriòtica, elogiar la universalitat de la llengua castellana, fet que servia a la seva política panhispanista, i reaccionar davant de les celebracions pròpies dels nacionalismes no estatals, sobretot el Dia de la Llengua Catalana. Aleshores, davant dels beneficis que aquesta festa comportava, el govern va decidir instaurar-la mitjançant el Reial decret del 6 de febrer de 1926 i va voler garantir el seu èxit mobilitzant els delegats governatius i els governadors civils (Quiroga, 2008, p. 212-214). A més, amb l'objectiu d'unir els pobles hispanoamericans i reforçar la cultura del país, es va ordenar als centres escolars públics i privats que dediquessin una hora a explicar la importància del llibre espanyol com a instrument de cultura, civilització i riquesa nacional i a llegir parts d'alguna de les obres més rellevants. Les escoles també estaven obligades a passar comptes de les activitats que realitzarien cada 7 d'octubre, dia en què tenia lloc aquesta celebració, a la vegada que els consistoris havien de donar llibres a aquests centres, els de beneficència i les presons, així com entre els nens pobres²².

Per consegüent, cada Festa del Llibre es van dictar conferències en els centres educatius vilanovins, en les quals assistien els representants del consistori, inclòs l'alcalde, que eren els encarregats de dirigir els discursos als alumnes, repartir-los els llibres donats per l'Ajuntament i lliurar premis als estudiants més aplicats. Amb aquestes accions, els regidors pretenien que els infants recordessin el servei que els prestaven en aquest dia de manera que el seu exemple els servís per quan ells comencessin a actuar en la vida ciutadana. De fet, l'únic aspecte que va canviar en aquests anys va ser el nombre de llibres repartits i els centres que els rebien. En aquest sentit, el 1926 es van entregar 84 exemplars a les escoles nacionals i, el 1927, 215 en aquests centres, 5 a la presó i 15 a l'escola de la Casa d'Empara. Pel que fa a 1929, es van repartir 564 a les escoles públiques, 58 a l'escola nocturna de l'Ateneu, 35 a la Casa d'Empara i 13 a la presó. Totes aquestes obres, però, compartien un contingut patriòtic que connectava amb l'hispanoamericanisme i algunes d'elles provenien del concurs del «Llibre de la Pàtria»²³.

(21) ACG, 4103, «Informe relativo a la Fiesta del Árbol. Comisión de Estadística y Cultura», 10/01/1927, i BMVB, *Diario de Villanueva y Geltrú*, 15/03/1927, p. 4-6, i 14/05/1929, p. 2-3.

(22) ACG, 4103, «Expediente relativo a la primera fiesta anual DÍA DEL LIBRO ESPAÑOL celebrada el 7 de Octubre fecha del natalicio del Príncipe de los ingenios = MIGUEL CERVANTES SAAVEDRA= Año 1926».

(23) ACG, 4103, «Expediente relativo a la primera fiesta anual DÍA DEL LIBRO ESPAÑOL celebrada el 7 de Octubre fecha del natalicio del Príncipe de los ingenios = MIGUEL CERVANTES SAAVEDRA= Año 1926»; «Informe

En referència a les celebracions temporals a les escoles de Vilanova, van donar-se entorn a la visita dels monarques italians, el vol de l'hidroavió Plus Ultra, la mort de la reina Maria Cristina i els actes organitzats pel Patronat d'Animals i Plantes. Pel que fa a la primera, que va tenir lloc el 10 de juny de 1924, van assistir tots els estudiants de la població i va ser aprofitada per remarcar l'amistat entre Itàlia i Espanya²⁴ mentre que, pel que fa a la segona, va ser una de les més promogudes per la dictadura ja que li permetia fomentar el prestigi internacional del país i obtenir una legitimitat interior a través de l'exaltació dels valors hispànics i la utilització de la gesta aconseguida pels aviadors del Plus Ultra (Marcilhacy, 2006, p. 214-215). Per aconseguir aquests propòsits, doncs, el govern va decretar que el 3 de febrer de 1926 s'expliqués en els instituts i escoles el viatge d'aquest hidroavió comparant-lo amb el de Colón durant les classes de geografia²⁵. D'aquesta manera, a partir de la recepció de les anteriors normatives, es constata com les escoles públiques i privades vilanovines van elaborar informes confirmant que havien impartit les conferències ordenades i qui havia estat el conferenciant, que coincidia amb el mateix mestre o director del centre²⁶. Per tant, durant el març d'aquest any, totes elles van tractar la influència del raid en les relacions hispanoamericanes, però sobretot van vincular el descobriment d'Amèrica per Colón i el regnat d'Isabel la Catòlica amb el viatge del Plus Ultra i el regnat d'Alfons XIII, així com també van remarcar la regeneració de la raça espanyola i el futur d'Espanya. En suma, en aquests actes, es va transmetre un culte nostàlgic de la monarquia hispànica del segle xv i les seves proeses, que es van relacionar amb les actuals, fet que, alhora, va permetre subratllar el ressorgiment de la raça gràcies a Primo de Rivera i el seu règim, que es concretaria en una expansió espiritual d'Espanya cap a Amèrica i desembocaria en la formació d'una comunitat hispanoamericana.

A part d'aquests actes ocasionals, les escoles van homenatjar Maria Cristina –la mare d'Alfons XIII– entre l'abril i el maig del 1929 ja que el govern, amb motiu de la seva mort, va obligar els mestres públics a explicar el seu regnat als alumnes per inculcar-los forts sentiments monàrquics i patriòtics (Braster i Pozo, 1999, p. 84). En concret, seguint ordres de la inspecció de primera ensenyança, els centres educatius vilanovins també van recollir diners per a construir un monument que demostrés l'amor i l'admiració que la població havia sentit per la difunta²⁷. A més, a finals d'aquest mateix any, van tenir lloc les festivitats relacionades amb el Patronat d'Animals i Plantes a Barcelona, en les que van assistir els alumnes de les escoles públiques de Vilanova, que van fer una col·lecta per donar-la als organitzadors dels actes. Aquestes activitats van ser especialment significatives perquè, aprofitant les que fomentaven el respecte a l'agricultura i la

---

de la Sección de Estadística y Cultura», 19/09/1928 i «Informe de la Sección de Estadística y Cultura», 18/09/1929. També: BMVB, *Diario de Villanueva y Geltrú*, 8/10/1929, p. 5.

(24) BMVB, *Diario de Villanueva y Geltrú*, 5/06/1924, p. 1-3; 7/06/1924, p. 3; 12/06/1924, p. 1-3 i 14/06/1924, p. 1-4.

(25) ACG, 4103, «Suplemento al Boletín Oficial de la provincia de Barcelona correspondiente al día 6 de Febrero de 1926».

(26) ACG, 4103, Junta Local de Primer Ensenyament. 1926-1931, 8/03/1926, 9/03/1926, 10/03/1926, 12/03/1926 i 13/03/1926.

(27) ACG, 4198, Correspondència. 1801-1936, 9/04/1929, 11/04/1929, 16/05/1929 i 18/05/1929.

vellesa, es van realitzar homenatges a Milans del Bosch com a governador civil de Barcelona i president del Patronat Provincial per a la Protecció d'Animals i Plantes²⁸.

Finalment, per garantir la difusió dels seus postulats més afins, expressats a través dels anteriors mecanismes, la dictadura de Primo de Rivera va generar una nombrosa legislació destinada a sanejar el sistema educatiu mitjançant la neutralització dels centres escolars, professors i inspectors de primera ensenyança més allunyats del nou règim (Quiroga, 2008, p. 202). En aquesta direcció, va establir una sèrie de sancions per als docents que donessin les seves classes en una altra llengua que no fos la castellana, ensenyessin doctrines separatistes o ataquessin la religió catòlica, la propietat privada i els valors familiars. Els mestres, a més, estarien vigilats pels rectors, els directors dels centres educatius i els inspectors. Aquests últims, al seu torn, van ser controlats pels delegats governatius (López Martín, 1987b, p. 318-319; Roig, 1992, p. 321-328). A partir d'aquests reglaments, doncs, es van produir alguns tancaments d'escoles, sobretot les que pertanyien a l'àmbit racionalista o el moviment de renovació pedagògica, encara que no totes les que van ser investigades van acabar clausurades (Marín, 1997, p. 289-290; Roig, 1992, p. 333). Dins d'aquest marc, s'ha de contextualitzar la paralització de l'aprovació de l'Escola Montessori de Vilanova entre setembre i novembre de 1923, fàcilment explicable si es valora el fet que el seu patronat estava vinculat amb personatges nacionalistes i pretenia dur a terme un ensenyament en el que l'idioma vehicular seria el català²⁹. A més, segons els seus estatuts, els pares dels alumnes havien de ser socis de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que havia nomenat un assessor tècnic per orientar aquest centre sobre qüestions pedagògiques i que tenia la potestat d'escollir el president de la junta directiva de l'escola³⁰. Per aquest motiu, encara que no quedi constància, és possible que aquestes normatives s'haguessin de retocar per evitar multes o el tancament del centre ja que l'educació havia de ser en castellà i aquesta associació va ser clausurada.

També, en aquest període, hi va haver desenes d'expedients oberts a professors, causats per les crítiques que havien promogut contra el govern, per difondre doctrines separatistes, republicanes o anticatòliques i per negligència en el seu lloc de treball. La majoria d'aquests informes, però, van acabar sense imposició de sancions, encara que alguns docents van ser expulsats del cos o traslladats (Puigbert, vol. 1, 1984, p. 338-401). Aquest últim càstig, a més, va ser aplicat el 1928 a sis inspectors de Barcelona i dos de Tarragona, acusats de ser massa tous amb els mestres regionalistes (Quiroga, 2007, p. 198). Aquest sistema de vigilància, però, va desembocar en un rebuig al règim per part del cos docent i el de la inspecció, que alhora es van anar republicanitzant (Quiroga, 2007, p. 190 i 202-203).

(28) ACG, 4103, «Patronato para la protección de animales y plantas», expedient en el què s'inclouen diversos informes, cartes, programes, etc., elaborats entre l'octubre i el novembre del 1929.

(29) AGDB, «Departament d'Ensenyament Primari i Secundari. Negociat de construccions escolars i escoles primàries. Material pedagògic (Exp. general)», 10/10/1923.

(30) AGDB, «Estatuts del Patronat de la Casa dels Nens», 14/08/1923.

L'educació secundària durant la dictadura de Primo de Rivera

L'augment dels centres educatius estatals i la competència dels privats

La dictadura de Primo de Rivera va fomentar la construcció de nous centres oficials d'educació secundària atès al creixement de les classes mitjanes, que es va traduir en un augment de la demanda pel que fa a aquest nivell educatiu, però també perquè l'increment d'aquests instituts era vist com un objectiu pels primoriveristes i significava abastar més sectors d'una franja de població considerada especialment apte per a interioritzar la nacionalització promoguda pel règim. D'aquesta forma, creien que l'ensenyament secundari era la millor etapa per a definir la nova ciutadania que volien crear a través d'una formació moral i patriòtica (López Martín, vol. 2, 1995, p. 47-49; Quiroga, 2008, p. 227). Conseqüentment, durant aquest període es va trencar l'estancament respecte als centres oficials de secundària, que, aproximadament, s'havien mantingut en 60 des de la definició d'aquest grau educatiu. Aquests van augmentar més d'un 50% entre 1923 i 1930, ja que es van inaugurar 12 instituts nacionals i 22 de locals, els últims dels quals van ser creats el maig de 1928, entre els que cal incloure dos de femenins aprovats un any després (López Martín, vol. 2, 1995, p. 141 i 146-147). Ara bé, encara que el creixement dels centres oficials va ser proporcionalment més elevat que els de caràcter privat, aquests continuaven representant més del 75% del total, competència que els primers van haver de fer front juntament amb un augment del 22,9% del seu propi alumnat (López Martín, vol. 2, 1995, p. 127; Toledano, 1986, p. 271-272).

L'expansió dels centres oficials de secundària va comportar també una oposició de l'Església i dels catòlics socials ja que aquests grups consideraven l'educació com un dret seu, sobretot pel que fa a l'ensenyament secundari, idea que contrastava amb la necessitat del règim de fer créixer el sistema educatiu públic per impulsar el seu projecte de nacionalització de les masses (Quiroga, 2008, p. 258-259). A més, aquesta oposició es va enfortir arran de la publicació el 1929 de l'encíclica *Divini Illius Magistri*, en la qual el papa Pius XI defensava aquest mencionat dret, mentre que es va articular a partir del 1930, moment en què es va crear la Federació d'Amics de l'Ensenyança per evitar el control governamental sobre els col·legis catòlics i defensar aquests centres de les polítiques estatalitzadores que havia realitzat anteriorment la dictadura del marquès d'Estella (Viñao, 2004, p. 202-203 i 209). Més enllà d'aquest rebuig, però, l'allunyament entre els primoriveristes i l'Església es va veure afavorit pel fet que els primers consideraven el patriotisme com el valor essencial per a realitzar el seu projecte nacionalitzador i les institucions estatals els principals agents que l'havien d'impulsar. En canvi, la institució eclesiàstica veia en el nacionalisme un element complementari que col·laboraria en la difusió d'una cultura catòlica entre els alumnes dels seus centres (Boyd, 2000, p. 169-170; Quiroga, 2008, p. 239).

D'aquesta manera, tenint en compte aquests factors, l'ensenyament col·legiat i lliure, que va ser l'opció majoritària dins del sistema educatiu durant aquest període, es va convertir en un fenomen problemàtic (López Martín, vol. 2, 1995, p. 136). De fet, aquest, com que estava dominat pels ordes religiosos dedicats a l'educació, va esdevenir una competència per al sistema educatiu estatal. Aquesta era significativa si es valora que

les congregacions catòliques van augmentar a partir de començaments del segle xx com a conseqüència de la seva expulsió de França, el seu establiment en ciutats importants pel seu nivell demogràfic, industrial o comercial i la seva capacitat d'adaptar-se a les necessitats de les classes mitjanes o a les socioeconòmiques de cada regió, fet que va permetre que tinguessin com a alumnes els fills de les classes benestants locals (Fullana i Ostolaza, 2007, p. 196-197; Viñao, 2004, p. 206). Així doncs, com que aquests ordes van intentar reclericalitzar l'alumnat dels seus centres, es va frenar la nacionalització primoriverista a través de l'ensenyament secundari ja que, per més que l'Estat mirés amb desconfiança l'augment de les institucions escolars religioses, les necessitava per donar cobertura a la demanda d'educació secundària feta per aquests sectors socials (Boyd, 2000, p. 156-157). En aquest sentit, Vilanova i la Geltrú constitueix un bon exemple del predomini dels centres catòlics de secundària ja que, en aquesta població, l'única institució que ofería aquest nivell educatiu era l'Escola Pia, malgrat que altres de privades donaven ensenyament als joves a partir dels 14 anys. La majoria d'aquests últims centres, però, pertanyien a les religioses de Sant Vicenç de Paül, les concepcionistes i les teresianes³¹.

La reforma del batxillerat, principal actuació primoriverista a l'educació secundària

La reforma de l'educació secundària va ser una peça clau dins de la política educativa de la dictadura de Primo de Rivera ja que amb això el govern volia acontentar les classes mitjanes, facilitar l'entrada a les institucions estatals dels estudiants que no anessin a la universitat i augmentar el pes de l'ensenyament científic-tècnic dins de l'educació secundària, modernització que concordava amb el discurs dels ideòlegs de la Unió Patriòtica. Ara bé, aquesta reforma va buscar sobretot la nacionalització dels adolescents mitjançant el control dels centres d'aquest nivell educatiu, principal motiu pel qual va ser elaborada pel mateix cap de govern i el ministre d'Instrucció Pública, Eduardo Callejo, i va ser imposada a través de diversos decrets. Entre aquests, destacaven el que aprovava el pla d'estudis, datat el 25 d'agost de 1926, i el que establia el text únic, publicat el 23 d'agost del mateix any (Díaz de la Guardia, 1988, p. 376-377; Quiroga, 2008, p. 227 i 229). Aleshores, seguint la nova normativa, el batxillerat es va bifurcar en l'elemental, que constaria de tres cursos i aniria encaminat a completar l'educació primària, i l'universitari, de tres cursos més i que preparava l'accés a l'educació superior. Les matèries, a més, van ser complementades per les permanències, que consistien en activitats extraescolars de caràcter pràctic, a la vegada que l'assignatura de religió es va declarar obligatòria i es va decretar per primer cop un únic manual per assignatura (Toledano, 1986, p. 210-215).

Més en concret, a partir d'aquests decrets, es va donar per primera vegada una sistematització en la publicació i la difusió centralitzades dels qüestionaris oficials de les assignatures (Cuesta, 1997, p. 244). A través d'aquests i del nou pla d'estudis, el règim va convertir la història en el nucli del seu projecte educatiu pel seu protagonisme en la definició nacionalcatòlica de nació, però també perquè aquesta disciplina permetia una difusió important de l'hispanoamericanisme. Aquest va ser especialment promogut

(31) ACG, 4103, «Relación de los alumnos...» (Diverses relacions que tracten el número d'alumnes de diferents escoles de Vilanova i la Geltrú), setembre-novembre del 1928.

amb el nou currículum de batxillerat, que va incloure per primer cop una gran quantitat de continguts sobre Amèrica amb una clara voluntat d'estudiar les glòries nacionals vinculades amb la monarquia hispànica de la mateixa manera que també va introduir nous continguts ideològics mitjançant noves assignatures o reforçant algunes que ja existien, sobretot la història (Boyd, 2000, p. 168; Cuesta, 1997, p. 247; López Martín, vol. 2, 1995, p. 106-109). També, amb la implantació del text únic, es va evidenciar que el govern no estava disposat a cedir el dret de l'Estat de controlar el sistema educatiu ja que aquests manuals li permetrien la manipulació ideològica del contingut que s'inculcaria en els alumnes defensant els postulats que li interessaven i rebutjant les ideologies contràries (López Martín, vol. 2, 1995, p. 94 i 97). Ara bé, la seva eficàcia com a instrument nacionalitzador va ser limitada a causa de la seva publicació tardana. De fet, la gran majoria no van arribar a aparèixer i els que es van publicar no van ser utilitzats fins el 1929 (Quiroga, 2008, p. 232). A part, encara que el seu ús es va declarar obligatori, la premsa estatal es va fer ressò de com els alumnes, per poder aprovar els exàmens, continuaven comprant el llibre de text que recomanava el seu professor com un suport a l'estudi, obra que normalment havia escrit ell mateix (Boyd, 2000, p. 169). Per tant, no hi va haver una difusió estesa dels principis defensats pel règim a l'ensenyament secundari per la utilització escassa d'aquests manuals, els quals contenien bona part d'aquestes idees.

Un exemple paradigmàtic d'aquest fet es troba en el text únic de l'assignatura «Història de la civilització espanyola en les seves relacions amb la universal» escrit per Juan Francisco Yela Utrilla. En aquesta obra, doncs, l'autor arribava a la conclusió que la dictadura de Primo de Rivera havia representat el moment de màxim esplendor nacional ja que havia estat capaç de superar el pessimisme de la generació del 98, consolidar els dominis espanyols d'Àfrica, iniciar la política hispanoamericana i convertir l'economia d'Espanya en una de les més sòlides d'Europa. A més, en el text, destacava les aportacions a la civilització universal que la nació espanyola havia realitzat mitjançant la colonització d'Amèrica i els grans literats del passat, entre els que sobresortia Menéndez Pelayo (Yela, 1928, p. 481 i 501-518). En aquest manual, igual que l'escrit per Cristóbal Pellegrero publicat el 1928, l'autor utilitzava un gran nombre d'imatges, les quals reforçaven la visió d'Espanya que es donava en la part escrita del text perquè recreaven el temps, l'espai, els personatges o els objectes d'aquesta (Valls, 2007, p. 84).

Ara bé, aquesta reforma de l'educació secundària va provocar una gran controvèrsia entre diferents sectors professionals i ideològics, així com les primeres manifestacions evidents del col·lectiu estudiantil contra la política educativa del règim. En referència a aquesta qüestió, els apartats més polèmics van ser la imposició del text únic i l'ensenyament de la religió. Pel que fa al primer, malgrat la postura favorable dels pares de família, va ser rebutjat per la Cambra Oficial del Llibre, els sectors liberals i la major part de l'Església. Els arguments utilitzats van ser diversos i, per exemple, la primera institució va adduir que anava en contra dels interessos de la indústria del llibre mentre que els liberals i els catòlics van coincidir en criticar el monopoli que l'Estat obtenia sobre els llibres de text de secundària gràcies a aquesta mesura, encara que una part de l'Església es va declarar partidària d'aquesta normativa. En general, doncs, aquesta va mantenir una actitud ambivalent pel que fa al text únic ja que, per una banda, era conscient que els alumnes dels seus centres tindrien més possibilitats d'èxit en els exàmens oficials gràcies a aquest, però, per l'altra, rebutjava el fet que aquesta mesura compor-

tés un adoctrinament de l'alumnat per part de l'Estat (Díaz de la Guardia, 1988, p. 401-402; Boyd, 2000, p. 159). L'oposició total, però, va venir dels grups liberals, que van considerar aquests manuals un mecanisme de control ideològic de la dictadura que anava en contra de la llibertat de càtedra i que fixava la ciència com un conjunt de veritats revelades per un poder (López Martín, vol. 2, 1995, p. 95 i 99).

En canvi, pel que fa a l'assignatura de religió, hi va haver unanimitat en rebutjar l'estatus en què aquesta va quedar amb el Pla Callejo, encara que per raons diferents. Amb aquesta reforma, l'estudi de la doctrina catòlica va passar a ser obligatori en el batxillerat elemental, encara que, a diferència de les altres matèries d'aquesta tipologia, no s'havia de superar cap examen per obtenir el títol i els pares que no volguessin que els seus fills la cursessin podien desapuntar-los (Quiroga, 2008, p. 230). Aquest fet va desencadenar crítiques tant des de la premsa liberal com la catòlica. En aquest sentit, la primera va denunciar que s'havia limitat la llibertat dels pares ja que aquests havien de demanar expressament l'exclusió dels seus fills de la classe de religió mentre que la segona va exigir que aquesta es convertís en obligatòria per tothom (Toledano, 1986, p. 240). A part d'aquests aspectes, els catedràtics d'institut també van oposar-se a l'augment de feina que comportaven les permanències si no rebien millores salarials malgrat que, en aquest període, el règim els va intentar atreure permetent que es quedessin amb part de la matrícula d'aquestes activitats i dels cursos (Toledano, 1986, p. 261-262 i 265).

Amb tot, una de les conseqüències més greus per la dictadura van ser les vagues dels alumnes de l'educació secundària que van tenir lloc a tot l'Estat a finals del novembre de 1926, les quals van constituir el precedent de les universitàries i van comportar una disminució del suport al règim entre les classes mitjanes, que havien estat inicialment una de les seves principals bases socials i que estaven representades per aquests estudiants i els seus pares (Quiroga, 2008, p. 231). Per tant, les protestes, que van venir acompanyades d'un gran nombre de demandes per part dels pares de família i les seves associacions per aconseguir que el nou pla d'estudis s'apliqués només als alumnes del primer curs de batxillerat, van ser causades perquè el govern va fer que aquest pla entrés en vigor per a tots els estudiants el curs 1926-1927. Aquesta situació va provocar que la duració dels estudis dels alumnes afectats per la reforma s'allargués perquè els que estaven realitzant els últims cursos es veien obligats a cursar assignatures de més per poder tenir el títol de batxillerat elemental, matèries que encara augmentaven més si el que es volia aconseguir era l'universitari (Toledano, 1986, p. 248-252). A més, aquestes crítiques estudiantils també es van emmarcar en un context en el que, gràcies al creixement de les classes mitjanes, es va donar un increment de l'alumnat de batxillerat i d'universitat, col·lectiu que va patir fortes transformacions en els seus costums de manera que una gran part d'aquest va rebutjar els valors burgesos i tradicionals, representats pel règim del marquès d'Estella, per adoptar comportaments personals més lliures (González Calleja, 2005, p. 384-385). Davant d'aquesta oposició, doncs, no és d'estranyar que la Segona República abolís aquesta reforma (Toledano, 1986, p. 217-218).

A tall de cloenda: la política educativa de la dictadura de Primo de Rivera, una acció desigual

La política educativa del règim de Primo de Rivera va estar caracteritzada pels seus contrastos ja que va aconseguir un èxit important en la promoció d'alguns mecanismes, entre els que sobresurt el creixement del sistema educatiu o la promoció de celebracions patriòtiques escolars, però alhora alguns d'aquests van topar amb limitacions i van coexistir amb reformes que van acabar fracassant. Comptat i debatut, la decidida intervenció estatal per aconseguir una nacionalització de l'alumnat que formés futures bases sociopolítiques del règim va produir resultats inesperats, fet que es pot comprovar tant a escala estatal com local.

En aquest sentit, pel que fa a l'ensenyament primari, l'augment dels centres escolars només va poder amortitzar el creixement demogràfic produït a partir del 1910 i, a més, va conviure amb una xarxa important d'escoles religioses, que van abastar bona part de la població escolar en algunes províncies i localitats, com era el cas de Vilanova i la Geltrú, on el sistema estatal no va ser prou fort com per fer disminuir la importància dels centres de les congregacions catòliques i on, a causa de la manca de recursos econòmics, no es va poder crear cap escola nacional durant aquest període. A més, juntament a aquestes limitacions, l'adoctrinament de l'alumnat de primària seguint els valors més preuats pel règim es va veure frenat per l'allunyament dels docents i dels inspectors de primera ensenyança pel control estatal a què estaven sotmesos. Respecte a aquest rebuig, també es va accentuar atès l'incompliment de les promeses governamentals sobre el creixement d'escoles o les millores materials dins l'àmbit educatiu. Finalment, la publicació tardana d'alguns manuals decretats pel govern per ser utilitzats a les escoles primàries va impedir la interiorització dels valors més afins al règim encara que aquest va permetre que, en el seu lloc, s'utilitzessin llibres de lectura patriòtics.

En referència a l'educació secundària, el creixement dels seus centres oficials encara va enfrontar-se a més problemes que el dels de la primària ja que, per l'escassetat d'instituts públics, l'Església havia monopolitzat aquest nivell educatiu abans de 1923, fet observat a Vilanova, població on aquest ensenyament estava en mans exclusives de la institució eclesiàstica. A més, l'intent de difondre una adhesió al règim i l'hispano-americanisme a través de la reforma del batxillerat va acabar en fracàs per l'aparició tardana del text únic i la utilització d'altres manuals, però també per altres factors cabdals. Entre aquests, destaca sobretot l'oposició de bona part de les classes mitjanes a la major duració dels estudis de secundària, que va fer trontollar una de les principals bases socials del règim. Ara bé, aquests contrastos i el fet que la dictadura de Primo de Rivera fracassés a l'hora de crear noves bases sociopolítiques, no exclouen que es difonguessin idees nacionalistes a través de les celebracions, les matèries i els manuals escolars.

Referències

- Alcusón Sarasa, A. (2011) «La Fiesta del Árbol como elemento de nacionalización durante la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930): el caso aragonés», a Barrio Alonso, A.; Hoyos Puente, J. de; Saavedra Arias, R. [ed.] *Nuevos horizontes del pasado: culturas políticas, identidades y formas de representación*. Santander, PubliCan-Ediciones de la Universidad de Cantabria, 10 f.
- Álvarez Junco, J. (2001) *Mater Dolorosa: la idea de España en el siglo XIX*. Madrid, Taurus.
- Archilés Cardona, F. (2006) «La novela y la nación en la literatura española de la restauración: región y provincia en el imaginario nacional», a Forcadell Álvarez, C.; Romeo Mateo, M.C. [ed.] *Provincia y nación: los territorios del liberalismo. Actas del curso organizado por la Institución «Fernando el Católico» de la Universidad de Zaragoza los días 27 y 28 de octubre de 2005*. Saragossa, Institución «Fernando el Católico», p. 161-190.
- Ben-Ami, S. (1984) *La Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930*. Barcelona, Planeta.
- Boyd, C.P. (1999) «“Madre España”: libros de texto patrióticos y socialización política». *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales* (Universidad Complutense, Departamento de Historia del Pensamiento y de los Movimientos Sociales y Políticos), 1, p. 49-70.
- (2000) *Historia patria: política, historia e identidad nacional en España, 1875-1975*. Barcelona, Pomares-Corredor.
- Braster, J. F. A.; Pozo Andrés, M. M. del (1999) «The rebirth of the Spanish race: the state, nationalism, and education in Spain, 1875-1931». *European History Quarterly*. Thousands Oaks, Sage Publications, 29 (1), p. 75-107.
- Cuesta Fernández, R. (1997) *Sociogénesis de una disciplina escolar: la historia*. Barcelona, Pomares-Corredor.
- Díaz de la Guardia Bueno, E. (1988) *Evolución y desarrollo de la enseñanza media en España 1875-1930: un conflicto político-pedagógico*. Madrid, CIDE.
- Fullana, P.; Ostolaza, M. (2007) «Escuela católica y modernización. Las nuevas congregaciones religiosas en España (1900-1930)», a Cueva Merino, J. de la; Montero García, F. [ed.] *La Secularización conflictiva: España 1898-1931*. Madrid, Biblioteca Nueva, p. 187-213.
- García i Segarra, M. P. (1994) «L'escola Montessori de Vilanova i la Geltrú. La casa dels nens». *Miscel·lània Penedesenca*. Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, 18, p. 431-449.
- González Calleja, E. (2005) *La España de Primo de Rivera: la modernización autoritaria, 1923-1930*. Madrid, Alianza.
- González Rodríguez, E. (1988) *Sociedad y educación en la España de Alfonso XIII*. Madrid, Fundación Universitaria Española.
- López del Castillo, M. T. (2013) *Historia de la inspección de primera enseñanza en España*. Madrid, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- López Martín, R. (1986) «El magisterio primario en la dictadura de Primo de Rivera. Notas para su estudio». *Historia de la educación: Revista interuniversitaria*. Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 5, p. 359-374.

- (1987a) *La educación en Valencia durante la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1939*. València, Universitat de València. Departament d'Història de l'Educació [Tesi doctoral; director León Esteban Mateo].
  - (1987b) «La inspección de enseñanza primaria en la dictadura de Primo de Rivera». *Historia de la educación. Revista interuniversitaria*. Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 6, p. 311-324.
  - (1990) *La escuela pública valenciana en la dictadura de Primo de Rivera*. València, Universidad de València. Departamento de Educación Comparada e Historia de la Educación.
  - (1994-1995) *Ideología y educación en la dictadura de Primo de Rivera*. València, Universitat de València. Departamento de Educación Comparada e Historia de la Educación, 2 vols.
  - (1997) «La construcción y creación de escuelas en la España del primer tercio del siglo XX». *Historia de la educación: Revista interuniversitaria*. Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 16, p. 65-90.
- Marilhacy, D. (2006) «La "Santa María del aire": el vuelo trasatlántico del "Plus Ultra" (Palos-Buenos Aires 1926), preludio a una reconquista espiritual de América». *Cuadernos de historia contemporánea*. Madrid, Universidad Complutense. Servicio de Publicaciones, 28, p. 213-241.
- Marín i Silvestre, D. (1997) *De la llibertat per conèixer, al coneixement de la llibertat: l'adquisició de cultura en la tradició llibertària catalana durant la Dictadura de Primo de Rivera i la Segona República Espanyola*. Barcelona, Universitat de Barcelona. Departament d'Història Contemporània, 1997 [Tesi doctoral; director: Ignasi Terradas i Saborit].
- Pozo Andrés, M. M. del (2000) *Currículum e identidad nacional: regeneracionismos, nacionalismos y escuela pública (1890-1939)*. Madrid, Biblioteca Nueva.
- Puigbert i Busquets, J. (1984) *La Normal i el magisteri primari a Girona, 1914-1936: ensenyament públic i ideologies a les comarques gironines*. Barcelona, Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història [Tesi doctoral; director: Emili Giralt i Raventós].
- Quiroga Fernández de Soto, A. (2007) «Maestros, espías y lentejas. Educación y nacionalización de masas durante la Dictadura de Primo de Rivera», a Moreno Luzón, J. [ed.] *Construir España: nacionalismo español y procesos de nacionalización*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007, p. 183-206.
- (2008) *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Rivero Herraiz, A. (2009) «Los valores del regeneracionismo en la educación física española (1898-1936)». *Revista Española de Educación Física y Deportes*. Madrid, Consejo General de Ilustres Colegios Oficiales de Licenciados en Educación Física y Deporte, 11, p. 13-24.
- Roig i Rosich, J. M. (1992) *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: un assaig de repressió cultural*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Toledano Morales, C. (1986) *La instrucción pública durante la Dictadura de Primo de Rivera*. Madrid, Universidad Complutense de Madrid. Departamento de Historia Contemporánea [Tesi doctoral; director: Vicente Palacio Atard].
- Valls Montés, R. (2007) *Historiografía escolar española: siglos XIX-XXI*. Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Viñao Frago, A. (2004) *Escuela para todos: educación y modernidad en la España del siglo XX*. Madrid, Marcial Pons Historia.
- Yela Utrilla, J. F. (1928) *Historia de la civilización española en sus relaciones con la universal*. Madrid, Voluntad.

La nacionalización de la educación durante la dictadura de Primo de Rivera. El caso de Vilanova i la Geltrú

Resumen: El presente artículo refleja como la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) utilizó la educación primaria y secundaria como un instrumento nacionalizador fundamental para difundir los valores más afines al régimen entre los estudiantes españoles, así como los efectos de esta nacionalización en los centros educativos de Cataluña. De esta manera, para profundizar en esta problemática, el presente trabajo ha delimitado su ámbito de estudio a los centros de enseñanza de Vilanova i la Geltrú, población significativa si se valora la importante diversidad de estos últimos y los aspectos que esta localidad compartía con otras poblaciones catalanas.

Palabras clave: Primo de Rivera, nacionalización, sistema educativo, currículum, manuales escolares, celebraciones escolares, profesorado, Vilanova i la Geltrú

La nationalisation de l'éducation pendant la dictature de Primo de Rivera. Le cas de Vilanova i la Geltrú

Résumé: Le présent article reflète la manière dont la dictature de Primo de Rivera (1923-1930) a utilisé l'enseignement primaire et secondaire comme un instrument de nationalisation fondamentale pour diffuser les valeurs les plus proches du régime parmi les élèves espagnols, ainsi que les effets de cette nationalisation dans les centres éducatifs de Catalogne. Ainsi, pour approfondir cette problématique, le présent travail a délimité son domaine d'étude aux centres d'enseignement de Vilanova i la Geltrú, petite ville significative si l'on tient compte des aspects que cette localité partageait avec d'autres petites villes catalanes, pourtant très diverses.

Mots clés: Primo de Rivera, nationalisation, système éducatif, cursus, manuels scolaires, célébrations scolaires, enseignants, Vilanova i la Geltrú

The nationalization of education during the dictatorship of Primo de Rivera: the case of Vilanova i la Geltrú

Abstract: This paper examines how the dictatorship of Primo de Rivera (1923-1930) used primary and secondary education to instil nationalist spirit in the nation's youth and disseminate the regime's values. It focusses on the effects of this in schools in Catalonia, specifically in the town of Vilanova i la Geltrú. This town is of particular interest because of the diversity of its education centres and the history it shares with other Catalan towns.

Key words: Primo de Rivera, nationalization, educational system, curriculum, school textbooks, school celebrations, teaching staff, Vilanova i la Geltrú